Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena “kūdīt” atbilstība regulējuma mērķim

Mg. iur. Mārcis Grinciuns

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
marcis_g@outlook.com

Kopsavilkums

Operatīvās darbības likuma (ODL) 4. pantā noteikti operatīvās darbības principi, kuri jāievēro operatīvās darbības pasākumu plānošanas un izpildes gaitā. Principā, kurš ietverts ODL 4. panta otrajā daļā, paredzēts personas kūdišanas uz noziedzīgu rīcību aizliegums. Šis aizliegums ir attiecināms arī uz ODL 15. panta trešajā daļā noteiktā operatīvā eksperimenta veida (turpmāk šajā rakstā, runājot par operatīvo eksperimentu ODL 15. panta trešās daļas izpratnē, – operatīvais eksperiments) norisi, kuras gaitā pasākuma veicējs, kontaktējoties ar personām, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde, var tās uzkūdit (pamudināt) veikt noziedzīgas darbības. Šāda operatīvā eksperimenta veicēja aktivitāte ir prettiesiska, un tas ir apliecināts gan Latvijas Republikas Augstākās tiesas, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumos.

Personas uzkūdišana (pamudināšana) veikt noziegumu ir tikai viens no vairākiem operatīvā eksperimenta prettiesiskās izpausmes veidiem. Personu uz nozieguma veikšanu var ne tikai uzkūdit, bet arī provocēt. Iepriekš veiktajā pētījumā secināju, ka jēdziens “kūdīt” ODL 4. panta otrajā daļā lietots neprecīzi un šī panta formulējums jāpilnveido [11, 51].

Šajā rakstā, kopsakarā ar konstatētajiem operatīvā eksperimenta pārkāpumiem praksē, tiek analizēta ODL 4. pantā lietotā jēdziena “kūdīt” atbilstība regulējuma mērķim.

Atslēgvārdi: operatīvā darbība, operatīvais pasākums, operatīvās darbības principi, operatīvais eksperiments, kontrolpirkums, kūdišana, provocācija.

Ievads

Tiesību normas regulējumam jābūt formulētam tā, lai tas būtu skaidrs, nepārprotams un vienlaikus tiktāl abstrakts, lai norma būtu piemērojama visā regulētā jautājuma

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

izpaušmes spektrā. Normā izmantotajiem terminiem jāatbilst regulējuma mērķim, citādi norma var tikt nepareizi interpretēta un arī piemērota.

Valsts kancelejas Normatīvo aktu projektu izstrādes rokasgrāmatā teikts, ka sekmīgai tiesību normu piemērošanai normatīvajos aktos nepieciešama skaidra, viegli uztverama izteiksme ar jēdzieniski nepārprotamiem terminiem, kas valodas lietojumā nostabilizējušies noteiktā nozīmē [18, 93].

Novērots, ka likumdevējs likuma ietvaros mēdz skaidrot normatīvajā aktā izmantoto terminu nozīmi. To izpratne var atšķirties no skaidrojumiem terminu vārdnīcās, bet reizēm skaidrojums ir nepieciešams, lai noteiktu likuma darbības robežas. Rakstā pētītā jēdziena "kūdit" definējuma ODL normās nav, tādēļ tā nozīme saprotama tikai no principa vārdiskā satura.

Juridiskajā literatūrā jēdziens "kūdit" tiek skaidrots kā fiziska vai psihiska personas ietekmēšana, kas vērsta uz to, lai citā personā radītu apņemšanos izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai piedalīties tajā [13, 119]. Savukārt Latviešu literārās valodas vārdnīcā jēdziens "kūdit" aprakstīts kā "rosināt, mudināt uz kādu (parasti neatļautu, negodīgu) rīcību" [15, 461]. No jēdzienu skaidrojumiem saprotams, ka kūdīšana izpaužas situācijā, kad viena persona (kūdītājs) aktīvi iespaido otru personu veikt noziedzīgas darbības. Taču, vērtējot jēdziena valodniecisko nozīmi, var konstatēt, ka operatīvā eksperimenta prettiesiskā izpausme var izpausties arī ārpus jēdziena "kūdit" vēstījuma robežām. Piemēram, situācijās, kad operatīvais eksperiments tiek veikts bez atbilstoša pamatojuma, ierosinot noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīšu situāciju pret nekonkrētu personu loku [12, 60, 61].

Tiesību teorētiķi un praktiķi jau šobrīd operatīvā eksperimenta prettiesisko aktivitāti mēdz apzīmēt ar jēdzienu "provokācija", kas varētu būt skaidrojams ar jēdziena "kūdit" ierobežoto vēstījumu. Termins "provokācija" tiek izmantots arī juridiskajā literatūrā un Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) spriedumos.

Tādēļ šis jautājums ir jāpēta padziļināti. Nepieciešams noskaidrot, kāds ir ODL 4. panta otrās daļas principa ("veicot operatīvās darbības pasākumus, aizliegts [...] kūdit personas uz noziedzīgu rīcību" [4]) regulējuma mērķis. Jānoskaidro arī normas formulējumā izmantotā jēdziena "kūdit" un juridiskajā literatūrā izmantotā jēdziena "provocēt" nozīme un tas, vai normā lietotais termins nodrošina regulējuma mērķa sasniegšanu un vai jēdziens "provocēt" to nenodrošina efektīvāk.

Balstoties uz pētījuma gaitā gūtajiem secinājumiem, tiks izteikti priekšlikumi, kas pētītā operatīvās darbības principa formulējumu pilnveidos.

Darba mērķis, materiāls un metodes

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai pašreiz ODL 4. panta otrajā daļā noteiktā operatīvās darbības principa formulējums nodrošina regulējuma mērķa sasniegšanu, kā arī, balstoties uz pētījuma secinājumiem, sniegt zinātniski pamatotus priekšlikumus normatīvā regulējuma pilnveidošanai.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā
jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Mērķa sasniegšanai izmantota vispārējā zinātniskā analīzes pētījuma metode un speciālās juridiskās pētījuma metodes – sistēmiskā un valodnieciskā (filoloģiskā) tiesību normu interpretācijas (tulkošanas) metode.

Lietojot analīzes metodi, tika pētīts ECT spriedumu saturs un noskaidrots, kādas prettiesiskas izpausmes ir konstatētas operatīvā eksperimenta u. c. valstu analoģu pasākumu gaitā. Tika noskaidrots, pēc kādiem kritērijiem nošķiramas iestādes prettiesiskas darbības no tiesiskām darbībām.

Izmantojot sistēmiskās tiesību normu interpretācijas metodi, kopsakarā ar ECT spriedumu analīzes rezultātiem, tika noskaidrota pētītā principa nozīme un normas regulējuma mērķis.

Lai noskaidrotu jēdziena "kūdit" un "provocēt" valodniecisko nozīmi, tika veikta juridisko un vispārējo valodas terminu skaidrojošo vārdnīcu izpēte un tajās skaidroto jēdzienu analīze.

Ar valodnieciskās (filoloģiskās) tiesību normu interpretācijas metodes palīdzību, kopsakarā ar jēdzienu analīzes secinājumiem un secinājumiem par ECT agrāk konstatētajiem cilvēktiesību pārkāpumiem, tika noskaidrots, vai pētītais jēdziens nodrošina normas regulējuma mērķa sasniegšanu. Balstoties uz analīzes rezultātiem, tika sniegts priekšlikums normatīvā regulējuma pilnveidei.

Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu nozīme operatīvās darbības gaitā

Slepeno izmeklēšanas metožu (*undercover techniques*)¹ izmantošana iestāžu darbā ir tiesiska tad, ja iestādes to izpildē ievēro Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā (turpmāk – Konvencija) noteiktās cilvēka pamattiesības un citus likumos reglamentētus nosacījumus, kuri attiecināmi uz šo metožu lietošanu. Ar jēdzienu *undercover techniques* tiek izteikta slēpta tiesībsargājošās iestādes pārstāvja darbība ar personām, kuras tiek izmeklētas (novērotas) [19, 1568]. Slēptu metožu lietošana ir sevišķi sensitīva, jo persona, pret kuru šāda metode tiek lietota, to neapzinās, tādēļ pastāv personas pamattiesību pārkāpuma risks.

Praksē pārkāpumi notiek, un to cēloņi var būt dažādi, sākot no Konvencijas normu nepilnīgas interpretācijas un beidzot ar iestādes amatpersonu neprofesionalitāti. Pārkāpumus izskata ECT, un tās spriedumos var atrast šādu metožu izmantošanas vadlīnijas (atziņas). Iestādēm ECT judikatūra ir nozīmīgs tiesību avots, jo tiesas spriedumu saturs tām ļauj prognozēt, vai plānotās darbības atbildīs ECT noteiktajiem tiesiskuma principiem, t. i., vai plānotajās darbībās nav saskatāmas jau agrāk analizētas iestāžu darbības, kas ar tiesas spriedumu atzītas par nepieļaujamām.

¹ Jēdziens *undercover techniques* lietots ECT spriedumos, lai raksturotu iestāžu slepenās izmeklēšanas metodes, kurās tiek izmantoti slepenie palīgi vai iestādes amatpersonas, kuras darbojas leģendēti.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā
jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Tiesību pētnieks un praktiķis Kalvis Torgāns paudis, ka "judikatūra ir tiesas nolēmumos ietvertu atziņu kopums par tiesību jautājumiem, uz kurām balstoties tiesa ir izlēmusi jautājumus par tiesību normas interpretāciju, piemērošanu noteiktos faktiskajos apstākļos [..]" [21, 2–3]. Atbilstīgi šai atziņai konstatēju, ka saistībā ar slēptu metožu lietojumu ECT spriedumos pausta Konvencijas 6. panta pirmās daļas interpretācija un iestāžu faktisko darbību analīze, kas noveda pie interpretētās Konvencijas normas pārkāpuma.

Šajā sakarā īpaši svarīga ir ECT lietas *Bannikova v. Russia* sprieduma 34. rindkopā ietvertā atziņa, ka tiesa nevar attaisnot (*justify*) pierādījumu izmantošanu, kurus policija ieguva kūdišanas (*incitement*) rezultātā. To pieļaujot, apsūdzētie tiktu pakļauti riskam, ka viņu lietās jau no paša sākuma tiem tiktu liegtas tiesības uz taisnīgu tiesu [8]. Tiesības uz taisnīgu tiesu aizsargā jau pieminētā Konvencijas 6. panta pirmā daļa, kurā noteikts, ka "ikvienam ir tiesības [..] uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā, likumā noteiktā tiesā" [1]. Šādu atziņu ECT guvusi, vērtējot slepeno metožu izmantošanu, kurā iesaistīti iestādes slepenie informatori vai iestādes amatpersonas, kuras darbojas legēdēti.

Latvijā slepenie izmeklēšanas pasākumi un to īstenošanas metodes noteiktas un regulētas ODL normās. Atbilstīgi likuma terminoloģijai šādas iestāžu aktivitātes Latvijas tiesību sistēmā tiek dēvētas par operatīvo darbību. Operatīvās darbības saturs sastāv no operatīvās darbības pasākumiem un to īstenošanas metodēm [4].

Šeit pētiltais operatīvais eksperiments ir definēts ODL 15. pantā. Normā noteikts, ka "operatīvais eksperiments ir operatīvās darbības subjektu amatpersonu darbība, kuras mērķis ir radīt noteiktus apstākļus (situāciju), lai noskaidrotu [..] vai arī noteiktu šajos apstākļos to personu, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde, rīcību [..] un noskaidrotu šo personu rīcības motivāciju (subjektīvo pusi)" [4]. Tātad operatīvā eksperimenta izpausme vienmēr ir noteiktu apstākļu radīšana. ODL 15. panta trešajā daļā noteiktā operatīvā eksperimenta veida mērķis ir "fiksēt, kā noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisošā situācijā rīkojas personas, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde" [4]. ODL 15. panta trešās daļas noteiktā operatīvā eksperimenta radāmie apstākļi ir noziedzīgu vai citādu prettiesisku rīcību izraisošā situācija. Šāds operatīvais eksperiments veicams, pamatojoties uz operatīvās darbības subjekta amatpersonas lēmumu, ko akceptējis prokurors [4]. Operatīvā eksperimenta laikā radītie apstākļi var aizskart cilvēka pamattiesības, t. i., iespējama Konvencijas 6. pantā noteikto tiesību pārkāpšana, tāpēc pasākumam noteikta papildu kontrole – prokurora akcepts.

Operatīvā eksperimenta izpilde **vienmēr** notiek ar iestādei uzticamu personu starpniecību. Personas var būt iestādes slepenie palīgi vai speciāli apmācīti iestādes darbinieki. Šīs personas komunikācijā ar iestādi interesējošām personām vienmēr darbojas legēdēti, un tieši tādēļ operatīvā eksperimenta izpildes forma atbilst ECT uzskatam par to, kas ir slepena izmeklēšanas metode.

Mārcis Grinciūns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu analīze: operatīvās darbības pasākumu prettiesiskās izpausmes

Lai uzskatāmi atklātu ECT noteiktos slepeno izmeklēšanas metožu izmantošanas principus un tiesiskuma vērtēšanas kritērijus, kā arī atklātu pētītā jēdziena "kūdit" atbilstību vai neatbilstību normas regulējuma mērķim, operatīvā eksperimenta norise jāanalizē tā izpildes posmos.

Operatīvā eksperimenta norisi var iedalīt divos posmos – sagatavošanās un pasākuma veikšanas aktīvajā posmā.

Sagatavošanās posmā darbinieks apkopo informāciju, kas pamato konkrētā pasākuma nepieciešamību, veicamās darbības un mērķi. Informācijas kopums tiek atspoguļots pasākuma dokumentācijā. Šāds nosacījums paredzēts ODL 23.¹ pantā.

ODL 15. panta trešajā daļā noteikts, ka operatīvais eksperiments jāīsteno tikai pret personām, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde. Savukārt izstrādes ierosināšanas nosacījums atrodams ODL 22. panta pirmajā daļā: operatīvo izstrādi var uzsākt gadījumos, ja "operatīvās darbības subjekta rīcībā ir informācija par konkrētām personām [...] un tā dod pietiekamu pamatu turēt šīs personas aizdomās par noziedzīga nodarījuma gatavošanu vai izdarīšanu [...]". [4]

Izstrādes ierosināšana likumā ir skaidri pamatota. Tiek secināts, ka pasākuma veikšanas pamatojums ir informācija par izstrādē esošās personas noziedzīgajām aktivitātēm un lietā fiksētie faktiskie izmeklētā gadījuma apstākļi.

Slepeno izmeklēšanas metožu izmantošanu nedrīkst pamatot ar baumām. Šāds nosacījums pausts ECT lietas *Ramanauskas v. Lithuania* sprieduma 67. rindkopā [7]. Par baumām uzskatāma jebkura informācija, kas iegūta no konfidencialiem avotiem un kura nav pārbaudīta. Tikai pēc informācijas pārbaudes var konstatēt, vai tā atbilst patiesībai un norāda uz noziedzīgām personas aktivitātēm.

Lai arī operatīvās izstrādes ierosināšana ir skaidri pamatota (ODL 22. panta pirmajā daļā), tomēr praksē aktuāls ir jautājums par kritērijiem, pēc kuriem vērtēt pamatojuma pietiekamību un tajā iekļautās informācijas ticamību. Tas, ka pasākums tiek pamatots ar informāciju, kas norāda uz noziedzīgām personas aktivitātēm, vēl nenozīmē, ka šie fakti ir patiesi. Operatīvās darbības gaitā informācija bieži vien tiek iegūta no slepenajiem palīgiem, un daudzkārt šādas informācijas pārbaude ir ierobežota. Turklāt slepeno palīgu sniegtās ziņas ne vienmēr ir patiesas.

ECT lietas *Baltiņš pret Latviju* sprieduma 56. rindkopā teikts, ka materiāla izvērtēšanas gaitā ECT noskaidroja, vai izmeklēšanas iestādēm bija pietiekams pamats turēt personu aizdomās par iepriekšēju iesaistīšanos konkrētās noziedzīgās darbībās. Tāpat tika vērtēts, kurā noziedzīgā nodarījuma posmā policijas slepenie aģenti (vai informatori) veica operatīvo darbību [10]. Svarīgi konstatēt, vai iestāde pievienojās personas noziedzīgajai darbībai vai to iniciēja. Tas apliecina, ka pasākuma veikšanas pamatojumā iekļautajai informācijai ir būtiska nozīme tā tiesiskuma vērtēšanā.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā
jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Skaidrojums, kādēļ tas ir tik būtiski, meklējams ECT lietas *Khudobin v. Russia* sprieduma 49. un 134. rindkopā. Spriedumā teikts, ka iesniedzējs (*Khudobin*) pirms aizturēšanas iepriekš nav sodīts. Vienīgā informācija, kas liecināja par iesniedzēja saistību ar narkotisko vielu izplatīšanu, saņemta no policijas slepenās informatores. Tiesā liecību sniegšanas laikā šī informatore liecināja: "Tajā laikā es nezināju, kur iegūt heroīnu, tāpēc toreiz es izlēmu zvanīt *Khudobin*, jo agrāk viņš man tās bija sagādājis." No minētā ECT secināja, ka iesniedzējs nav policijai zināms narkotiku tirgotājs un policijas operācija netika vērsta konkrēti pret iesniedzēju, bet gan pret jebkuru personu, kas piekristu informatorei piegādāt heroīnu. [6]

Tātad, ja pasākuma pamatojuma dokumentācijā nav pārbaudītas informācijas, kas norāda uz noziedzīgām personas aktivitātēm, tiesai nekas cits neatliek kā secināt, ka līdz iestādes iejaukšanās brīdim persona ar konkrēto noziegumu nav bijusi saistīta.

ECT skatītājās lietās vērtē, vai noziedzīgais nodarījums tiktu izdarīts arī bez iestāžu iejaukšanās [10]. Vērtējot analizēto gadījumu no šī viedokļa, ir skaidrs, ka tiesai nebija pamata uzskatīt, ka persona noziegumu būtu izdarījusi arī bez iestādes iejaukšanās.

Khudobin v. Russia gadījums atklāj vēl citu nozīmīgu ECT principu – aizliegumu izmantot slepenas izmeklēšanas metodes (t. sk. operatīvo eksperimentu) pret nekonkrētu personu loku. Ja operatīvā darbība tiek veikta bez objektīva un konkrēta pamatojuma, tas nozīmē, ka jebkurš cilvēks var kļūt par iestādes mērķi un pret viņu var tikt izmantotas operatīvās darbības subjekta rīcībā esošās ekskluzīvās operatīvās darbības metodes, taktika un speciālās tehnikas iespējas. Šāda rīcība demokrātiskā sabiedrībā nav pieļaujama. Apskatītajā ECT spriedumā iestādes pamatojums bija pārāk vispārīgs – "notvert narkotiku tirgotāju", tādēļ pasākums tika vērtēts kā veikts pret nekonkrētu personu loku [11, 61].

Operatīvā eksperimenta sagatavošanās posms noslēdzas ar pasākuma akcepta iegūšanu, un pēc tam tiek radīta noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīta situācija.

No operatīvā eksperimenta sagatavošanās posma analīzes secināms, ka pasākums var iegūt prettiesisku ievirzi jau brīdī, kad tiek saņemts tā akcepts. Pēc akcepta saņemšanas pasākuma gaitā tiks radīta noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīta situācija, respektīvi, operatīvā eksperimenta veicējs sarunā ar izstrādē esošo personu var izteikt piedāvājumu, kas šīs personas apziņā var ierosināt domas par noteiktu noziedzīgu rīcību, un izveidojas situācija, kad personai ir jāreaģē, jāpauž kāds viedoklis (piemēram, pieņemt piedāvājumu vai atteikties). Ja iepriekš nav gūts apstiprinājums par personas noziedzīgo darbību, šāda domu ierosināšana, neapšaubāmi, ir provokatīva. Šādā veidā uz pārbaudi var izaicināt jebkuru sabiedrības locekli, taču to aizliedz ECT princips par slēptu izmeklēšanas metožu lietošanu pret nekonkrētu personu loku. Pat ja operatīvā eksperimenta veicējs pasākuma izpildes gaitā nav kūdījis personu veikt noziedzīgas darbības, t. i., nav izdarījis nedz psiholoģisku, nedz fizisku spiedienu, nedz solījis kādus labumus, pasākuma izpilde tik un tā ir prettiesiska.

Kūdīšana jēdziena "kūdit" izpratnē var izpausties tikai operatīvā eksperimenta izpildes aktīvajā posmā jeb fāzē, kad operatīvā eksperimenta veicējs izstrādē esošo personu var ietekmēt tiešā veidā, pierunājot vai piespiežot to veikt noziedzīgas darbības,

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā
jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

taču provokācija uz noziedzīgu rīcību var izpausties jau tajā brīdī, kad šāda situācija tiek ierosināta. Situācijas izveide ir jānošķir no operatīvā eksperimenta īstenotāja komunikācijas ar izstrādāto personu.

Pasākuma veikšanas aktīvajā fāzē operatīvā eksperimenta veicējs ar personu, kas atrodas izstrādē, nodibina kontaktu. Ja kontakts jau ir nodibināts, eksperimenta veicējs uzsāktu komunikāciju turpina. Komunikācijas laikā viņš ir tiesīgs ievirzīt sarunu par jautājumiem, kas saistīti ar izstrādē esošās personas noziedzīgo aktivitāti. Komunikācijas laikā operatīvā eksperimenta īstenotājs nedrīkst veikt darbības, kas personu var papildus motivēt, lai izdarītu noziegumu. ECT noteic, ka komunikācijai jānorit "pasīvā manierē".

Pasīvas izmeklēšanas princips ir definēts lietas *Bannikova v. Russia* sprieduma 47. rindkopā, kurā noteikta "līnija" starp likumīgu slepenā aģenta iefiltrēšanu un pamudinājumu uz nozieguma izdarīšanu. Iestādes atteikšanās no izmeklēšanas pasīvā veidā ir interpretējama situācijā, ja iestāde izrāda iniciatīvu sazināties ar personu, atjaunojot piedāvājumu, par spīti sākotnējam atteikumam, kā arī situācijās, ja tiek izteikts nepārprotams pamudinājums, arī cenas (un narkotisko vielu apjoma) paaugstināšana, kas pārsniedz vidējo, vai apelējot pie iesniedzēja līdzjūtības (žēluma) [8].

Interesants piemērs atrodams lietas *Vanyan v. Russia* sprieduma 11. rindkopā. Spriedumā teikts, ka policijas informatore zvanījusi iesniedzējam (*Vanyan*) un lūgusi viņai nopirkt narkotikas, piebilstot, ka viņa cieš no neizturamām pagīrām (abstinences sindroma). Noraizējies, ka zvanītāja varētu izdarīt pašnāvību, iesniedzējs piekrita satīties ar informatori netālu no viņam zināmā narkotiku izplatītāja mītnes, kurš iesniedzējam solījis narkotikas pārdot [5]. Šādas situācijas radīšana neatbilst ECT pasīvas izmeklēšanas principam, jo izraisītie apstākļi personu būtiski ietekmēja. Persona tika nostādīta psiholoģiski neērtā situācijā, kas to motivēja veikt noziedzīgas aktivitātes.

Līdzīga situācija aprakstīta ECT lietas *Veselov and others v. Russia* sprieduma 20. rindkopā. Spriedumā teikts, ka informatore sazinājās ar iesniedzēju un piedāvāja tam atdot parādu (6000 rubļu), kas bija radies iepriekšējo kontaktu laikā, taču piebilda, ka to darīs tikai tad, ja iesniedzējs viņas vajadzībām sagādās heroīnu [9]. ECT policijas un informatores rīcībā konstatēja tādus apstākļus, kas papildus motivēja personu veikt noziedzīgas aktivitātes. Arī šajā gadījumā policijas rīcībā pirms informatores vēstījuma nebija ziņu par personas saistību ar narkotisko vielu iegādi vai izplatīšanu.

ECT lietu piemēri apstiprina iepriekš pausto uzskatu, ka personas kūdīšana var izpausties tikai operatīvā eksperimenta izpildes aktīvajā fāzē, kad operatīvā eksperimenta veicējs tiešā veidā sazinās ar izstrādē esošo personu. Taču, lai secinātu, vai normā lietotais jēdziens "kūdit" sasniedz normas regulējuma mērķi, ir jānoskaidro pētītā principa nozīme un regulējuma mērķis.

Mārcis Grinciūns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Operatīvās darbības likuma 4. panta otrajā daļā noteiktā principa (regulējuma) mērķis

ODL 4. panta otrajā daļā noteiktais kūdišanas aizlieguma princips ir atvasināts no ODL 4. panta pirmajā daļā noteiktā personu pamattiesību ievērošanas principa. Tas ir secināts, veicot ODL 4. panta pirmās daļas principa interpretāciju ar sistēmiskās tiesību normu interpretācijas (tulkošanas) metodes palīdzību. Lietojot šo metodi, tika analizētas Konvencijas, Satversmes un ODL normas.

ODL 4. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka "operatīvā darbība organizējama un veicama, pamatojoties uz likumību un ievērojot personu pamattiesības" [4]. Jēdziens "personu pamattiesības" ir jāsaista ar Satversmes astotajā nodaļā noteiktajām cilvēka pamattiesībām, jo jēdzieni saskan gan vārdiski, gan pēc normu regulējuma mērķa.

Jēdziens "personu pamattiesības" ODL saturā tika ieviests ar likuma grozījumiem 2016. gada 1. augustā. Iepriekš regulējumā tika izmantoti jēdzieni "vispārējās cilvēka tiesības" un "konstitucionālās tiesības". Tā kā likumprojekta anotācijā grozījumu izstrāde tika pamatota ar mērķi nodrošināt augstāku cilvēktiesību ievērošanu operatīvās darbības procesā [17], var secināt, ka jēdzienu izmaiņas notikušas, lai saistītajos likumos nodrošinātu vienveidīgu terminu lietojumu. Respektīvi, ODL terminoloģija tika pielāgota cilvēktiesības reglamentējošam likumam – Satversmes astotajai nodaļai (Cilvēka pamattiesības).

Kontekstā ar pētīto ODL 4. panta pirmajā daļā ietverto personu pamattiesību ievērošanas principu, jāizceļ Satversmes 92. pantā noteiktās cilvēka pamattiesības: "Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā" [3]. Pēc būtības līdzīgs vēstījums ietverts arī Konvencijas 6. panta pirmajā daļā noteiktajās cilvēktiesībās: "Ikvienam ir tiesības [...] uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā" [1]. Savukārt ar Konvencijas 6. pantā noteiktajām personu tiesībām rakstā tika skaidrots iemesls, kādēļ iestāžu darbā nav pieļaujama personas kūdišana. Respektīvi, tiesa nevar attaisnot pierādījumu izmantošanu, ja tie iegūti policijas īstenotas kūdišanas rezultātā [8].

Pamatojoties uz šādu normu interpretāciju, var secināt, ka pastāv tieša sakarība starp ODL 4. panta pirmajā daļā noteikto personu pamattiesību ievērošanas principu un pētīto ODL 4. panta otrajā daļā noteikto kūdišanas aizlieguma principu. Kūdišanas aizliegums normā nav definēts kā cilvēka pamattiesību aizsardzības noteikums, taču tas izriet no normu interpretācijas un ECT spriedumu analīzes. Abos principos paredzēta cilvēka pamattiesību ievērošana. ODL 4. panta pirmajā daļā noteiktajā principā paredzēts arī kūdišanas aizliegums, jo kūdišana uz noziegumu ir cilvēka pamattiesību pārkāpums. Var secināt, ka likumdevējs kūdišanas izpausmi kā aizliedzošu darbību likumā ir vēlējies īpaši izcelt, tādēļ regulējumā ietverts skaidrs aizliedzošs darbības definējums – "aizliegts kūdit".

Tiesību normu interpretācijas rezultātā secināts, ka pētītā principa regulējuma mērķis ir nodrošināt cilvēka pamattiesību ievērošanu. Turpmāk pētījuma gaitā tiks noskaidrots, vai regulējuma formulējums to nodrošina. Nepieciešams veikt padziļinātu jēdziena "kūdit" un "provocēt" valodnieciskās nozīmes analīzi un rezultātus salīdzināt ar ODL 4. panta otrās daļas regulējuma mērķa vēstījumu.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

Jēdzienu "kūdit" un "provocēt" valodnieciskās jēgas analīze kopsakarā ar Operatīvās darbības likuma 4. panta otrajā daļā noteiktā principa regulējuma mērķi

Šajā pētījumā tiks noskaidrots, vai jēdziena "kūdit" valodnieciskā nozīme atbilst iepriekš aprakstītajām operatīvā eksperimenta prettiesiskajām izpausmes formām, vai jēdziens nodrošina regulējuma mērķa sasniegšanu. Normā lietotā jēdziena atbilstība aizliedzošajām darbībām tika izpētīta, lietojot valodniecisko (filoloģisko) tiesību normu interpretācijas metodi kopsakarā ar iepriekš noskaidroto principa regulējuma mērķi.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā jēdziens "kūdit" skaidrots kā "rosināt, mudināt uz kādu (parasti neatļautu, negodīgu) rīcību" [15, 461]. Savukārt izklāstā ietilpstošais jēdziens "rosināt" tiek skaidrots kā "censties padarīt (kādu) rosīgu, aktīvu; censties panākt, ka sākas (darbība, rīcība)", bet jēdziena "mudināt" nozīme ir "ar savu runu, arī žestu, izturēšanos u. tml. censties panākt, lai (kāds) ko dara" [20].

Var secināt, ka jēdziena skaidrojums atbilst ECT noteiktajiem pārkāpumiem, kuri izpaužas operatīvā eksperimenta aktīvajā fāzē, t. i., kad operatīvā eksperimenta veicējs izstrādē esošo personu ietekmē (mudina) ar savu attieksmi, runu u. c. darbībām. Jēdzienu nevar attiecināt uz pārkāpumiem, kuri izpaužas operatīvā eksperimenta sagatavošanās posmā un izpildās brīdī, kad tiek ierosināta noziedzīga vai citādu prettiesisku rīcību izraisīša situācija. Situācijas ierosināšana pati par sevi ir pārkāpums, un nav svarīgi, vai operatīvā eksperimenta veicējs vēl kā citādi ietekmēs izstrādē esošo personu.

Rakstā tiek pētīti juridiskie jautājumi, tādēļ ir jāaplūko arī juridisko terminu vārdnīcās iekļautie jēdzienu skaidrojumi. Juridisko terminu vārdnīcā jēdziens "kūdit" ietverts zem jēdziena "uzkūdišana" skaidrojuma un tas ir šāds: "Uzkūdišana nozīmē kādas personas fizisku vai psihisku ietekmēšanu, kas vērsta uz to, lai citā personā radītu apņemšanos izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai piedalīties tajā. Uzkūditājs ir persona, kura pamudinājusi citu personu izdarīt noziedzīgu nodarījumu" [13, 126, 276]. Tātad tā ir fiziska vai psiholoģiska ietekmēšana, kuras rezultātā personai rodas vēlme izdarīt noziegumu. Uzskatu, ka cilvēka apņemšanos veikt kādu darbību var panākt tikai ar tās iespaidošanu (to motivējot), taču noziedzīgas vai citādi prettiesiskas situācijas ierosināšana nav saistāma ar pašas personas apņemšanos. Radītās situācijas laikā personai joprojām ir brīvas izvēles iespējas, taču situācijas (prettiesiskais) raksturs personas apziņai liek domāt par izšķiršanos starp noziedzīgu aktivitāti vai atteikšanos no tās.

Krimināltiesību izpratnē ukūditāja loma izpaužas tādējādi, ka ukūditājam rodas doma par nodarījuma izdarīšanu, bet noziedzīgā nodoma realizēšanai viņš izvēlas citu personu, un ar tās palīdzību tiek izdarīts noziedzīgs nodarījums [14, 107].

Vērtējot krimināltiesību teorētiku skaidrojumu par ukūditāja lomu nozieguma izdarīšanā kontekstā ar šeit pētīto kūdišanas aizliegumu, var secināt, ka operatīvā eksperimenta veicēja aktivitāte nekādā ziņā nav saistāma ar noziedzīga nodoma realizāciju. ODL lietotā jēdziena nozīme ir būtiski atšķirīga no Krimināllikuma 20. panta trešajā daļā lietotā jēdziena vēstījuma. Krimināllikumā jēdziens "ukūditājs" tiek izmantots nozieguma

līdzdalības formas definēšanai: "par uzkūditāju uzskatāma persona, kas pamudinājusi citu personu izdarīt noziedzīgu nodarījumu" [2], savukārt ODL lietotais jēdziens "kūdit" nosaka iestādes aizliedzošu rīcību operatīvās darbības ietvaros. Taču, vērtējot uzkūditāja aktivitātes no operatīvā eksperimenta veicēja aspekta, var secināt, ka kūdišana izpaužas tikai situācijā, kad persona (kūditājs) aktīvi iespaido otras personas rīcību. Šāda jēdziena analīze norāda uz iepriekš pausto secinājumu, ka kūdišana izpaužas tikai situācijās, kad persona aktīvi pierunā citu veikt noziegumu.

Tas nozīmē, ka operatīvā eksperimenta laikā prettiesiskā darbība var izpausties arī ārpus kūdišanas jēdziena robežām. Tādēļ nepieciešams saprast, vai jēdziena "provocēt" skaidrojums ietver tās aizliedzošo darbību pazīmes, kas izpaužas operatīvā eksperimenta sagatavošanās posmā un brīdī, kad tiek ierosināta noziedzīga vai citādu prettiesisku rīcību izraisīša situācija.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā jēdziens "provocēt" skaidrots kā "nodevīgā, negodīgā, arī izspiegošanas nolūkā izaicināt, musināt, kūdit (kādu veikt kādu darbību), lai (tam) kaitētu; nodevīgā, negodīgā, arī izspiegošanas nolūkā izraisīt (kādu darbību), lai kaitētu (tās) veicējam; tiši izraisīt nevēlamu personīgu situāciju (kādam); izraisīt" [16, 413]. Savukārt jēdziens "izaicināt" tiek skaidrots kā "aicinot panākt, ka (kāds) iznāk (no kurienes, kur u. tml.); ierosināt (ko darīt); ierosināt (uz ko); izraisīt (norisi, stāvokli)", bet jēdziens "izraisīt" – kā "panākt, būt par cēloni, ka rodas, izveidojas (psihisks vai fizioloģisks stāvoklis, tā izpausme)" [20].

Latviešu literārās valodas vārdnīcās jēdziena "provocēt" skaidrošanai tiek izmantoti darbības vārdi "izaicināt", "izraisīt" un "musināt", kas būtībā ietver plašāku apstākļu izpildīšanos, ne tikai personas pierunāšanu vai mudināšanu veikt noziegumu. Acīmredzot jēdziena "provocēt" būtība ir plašāka nekā jēdziena "kūdit" nozīme.

Juridisko terminu vārdnīcā jēdziens "provokācija" tiek skaidrots kā "atsevišķu personu [...] negodīgā, nodevīgā ceļā organizēta uzkūdišana, uzaicināšana, musināšana izdarīt darbības, kas tiem rada smagas sekas; parasti ir orientēta tā, lai kaitētu tās veicējam – tiem nevēlamas situācijas tīša izraisīšana" [13, 219]. Jākonstatē, ka jēdziens "uzkūdit" tiek nosaukts kā viens no jēdziena "provocēt" izpausmes veidiem. Taču jāizceļ, ka termina skaidrojumā provokācija tiek raksturota kā nevēlamas situācijas tīša izraisīšana, kas saskan ar operatīvajā eksperimentā radīto noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīšu situāciju.

No jēdzienu literārā skaidrojuma skatpunkta raugoties, jēdziens "kūdit" nozīmē personas pierunāšanu uz kādu negodīgu rīcību. Savukārt jēdziens "provocēt" nozīmē arī "izraisīt (kādu darbību), lai kaitētu (tās) veicējam" un "nevēlamas situācijas tīšu izraisīšanu", kas saskan ar operatīvā eksperimenta pārkāpumu raksturu tā sagatavošanas posmā, un likumsakarīgi tiek ierosināta prettiesiska noziedzīgu rīcību izraisīša situācija. Kā tika noskaidrots iepriekš, operatīvā eksperimenta gaitā tiek radīta noziedzīga vai citādi prettiesisku rīcību izraisīša situācija. Ja persona operatīvā eksperimenta gaitā radīto apstākļu (ierosinājuma) dēļ izšķiras veikt noziedzīgas darbības, personas (noziedzīgā) rīcība pēc operatīvā eksperimenta noslēguma tai kaitē.

Mārcis Grinciūns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena “kūdīt” atbilstība regulējuma mērķim

Secināms, ka jēdziena “provocēt” valodnieciskais skaidrojums saskan ar pārkāpuma raksturu, kas izpaužas operatīvā eksperimenta sagatavošanas posmā un izpildās, iestādei ierosinot noziedzīgu vai citādi prettiesisku rīcību izraisīšu situāciju. Turpreti jēdziena “provocēt” būtība ir plašāka nekā jēdziena “kūdīt” saturs. Provokatīvu darbību skaidrojumā tiek iekļauta arī kūdišanas izpausme, kas nozīmē to, ka jēdziens “kūdīt” ir aizstājams.

Ņemot vērā, ka no jēdziena “kūdīt” atvasinātais jēdziens “uzkūdītājs” tiek izmantots krimināltiesībās un tam tiesību sistēmā ir cita – daudz šaurāka – nozīme, “kūdīt” lietojums ODL normās jēdzienu skaidrības dēļ nav vēlams.

Secinājumi un priekšlikumi

Balstoties uz pētījuma gaitā gūto secinājumu, ka Operatīvās darbības likuma 4. panta otrajā daļā noteiktā kūdišanas aizlieguma principa regulējuma mērķis ir cilvēka pamattiesību aizsardzība, konstatēts, ka aktuālais panta formulējums nenodrošina pilnvērtīgu normas mērķa sasniegšanu. Jēdziena “kūdīt” valodnieciskais vēstījums neaptver visas prettiesiskās izpausmes, kuras var izpausties operatīvā eksperimenta izpildē.

Ņemot vērā pētījumā gūtos secinājumus, Operatīvās darbības likuma 4. panta otrās daļas regulējumā iekļautais vārds “kūdīt” jāaizstāj ar vārdu “provocēt”.

The Term “Incite”, Used in Section 4 of the Operational Activities Law, Compliance with the Regulatory Objective

Abstract

Operational activities law (hereinafter – ODL) of the Republic of Latvia Section 4 defines the principles of operational activity to be observed during the planning and execution of operational activities. The principle laid down in paragraph two of the Section 4 provides the prohibition of incitement to criminal acts. The prohibition of incitement shall also apply to the conduct of the operational measure “Investigatory Experiment”, as the performer of the measure may instigate (incite) criminal activities in contact with the person of interest. Incitement during investigatory experiment is illegal, and that has been confirmed both in the judgments of the Supreme Court of the Republic of Latvia and in the judgments of the European Court of Human Rights.

In previous studies, the author has found that inciting a person (encouraging) to commit a crime is only one of several forms of illegal expression of an investigatory experiment. The author of the Paper believes that apart from incitement, a person may also be provoked to commit a crime.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

In the framework of the article, in the context of alleged breaches of the investigatory experiment in practice, the current article analyses the meaning of the term "inciting" and concludes whether this term has reached the regulation purpose of the ODL Article 4.

Keywords: operational activities, operational measure, principles of operational activities, operational experiment, investigatory experiment, test purchase, entrapment, incitement, provocation.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautiska konvencija. *Latvijas Vēstnesis*. 143/144 (858/859), 13.06.1997.
2. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200(1260/1261), 08.07.1998.
3. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums. *Valdības Vēstnesis*. 141, 30.06.1922.
4. Operatīvās darbības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 131, 30.12.1993.

Tiesu prakse

5. European Court of Human Rights: judgment of 15th March 2006: case of Vanyan v Russia, application No. 53203/99. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/ch9g> [sk. 12.01.2019.].
6. European Court of Human Rights: judgment of 26th January 2007: case of Khudobin v Russia, application No. 59696/00. *Council of Europe*. Iegūts no: <http://ej.uz/tpyc> [sk. 12.01.2019.].
7. European Court of Human Rights: judgment of 5th February 2008: case of Ramanauskas v. Lithuania: application No. 74420/01. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/wxea> [sk. 27.04.2019.].
8. European Court of Human Rights: judgment of 4th February 2011: case of Bannikova v. Russia: application No. 18757/06. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/k5to> [sk. 12.01.2019.].
9. European Court of Human Rights: judgment of 2nd January 2013: case of Veselov and others v. Russia: application No. 23200/10, 24009/07 and 556/10. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/45hp> [sk. 27.04.2019.].
10. European Court of Human Rights: 2013. gada 8. janvāra spriedums lietā Baltiņš pret Latviju: iesniegums Nr. 25282/07. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://ej.uz/dfm1> [sk. 12.01.2019.].

Literatūra

11. Grinciuns, M. 2018. *Operatīvā eksperimenta problemātika: maģistra darbs*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
12. Grinciuns, M. 2018. Operatīvā eksperimenta veikšanas nosacījuma izpildes problemātika. *Socrates*. 1(10). Iegūts no: <https://ej.uz/ouz2> [sk. 20.01.2019.].
13. *Juridisko terminu vārdnīca*. 1998. Aut. kol. U. Krastiņš, I. Krastiņš, V. Durbe, A. Fogels, I. Fridriksons, K. Torgāns u. c. Rīga: Nordik.
14. Krastiņš, U., Liholaja, V. 2015. *Krimināllikuma komentāri*. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra.
15. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. J–L. 1980. Rīga: Zinātne.
16. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 62. sēj. P–R. 1987. Rīga: Zinātne.

Mārcis Grinciuns. Operatīvās darbības likuma 4. pantā lietotā
jēdziena "kūdit" atbilstība regulējuma mērķim

17. Likumprojekts "Grozījumi operatīvās darbības likumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Nr. 90/TA-758. 2014. *Latvijas Republikas Saeima*. Iegūts no: <https://ej.uz/nj81> [sk. 20.01.2019.].
18. Normatīvo aktu projektu izstrādes rokasgrāmata. 2016. Rīga: Valsts kanceleja sadarbībā ar Tieslietu ministriju, Labklājības ministriju un Ārlietu ministriju. Iegūts no: <https://ej.uz/27f9> [sk. 02.02.2019.].
19. *Oxford English Reference Dictionary*. 2003. New York: Oxford University Press Inc.
20. Terminu skaidrojošā vārdnīca "Tēzaurs". Iegūts no: <http://www.tezaurs.lv/> [sk. 20.01.2019.].
21. Torgāns, K. Judikatūras teorija un pielietojamā judikatūra. *Jurista Vārds*. 2005, 47(402).